

San Fortunato Todi

Vereniging van Vrienden
van het Gemeentemuseum Helmond

Najaarsreis 2011 Umbrië

**10-daagse busreis naar het Italiaanse Umbrië
van vrijdag 23 september t./m. zondag 2 oktober**

Reisverslag.

Aantal deelnemers: 39 personen, 29 dames en 10 heren.

Touroperator: Munckhof Groups Desk – Horst.

Chauffeur: Emir Spanja.

Vrijdag 23 september 2011

Toen we even na half zeven de parkeerplaats bij Vlisco opreden, was al een aardig deel van het gezelschap aanwezig. Verder kwam iedereen op tijd en nadat de (tijdelijke) chauffeur alle bagage had ingeladen, konden we precies om 7 uur vertrekken, uitgezwaaid door Eri van der Steen en Ad Snels. Het was mooi reisweer.

Bij Bedburg wisselde de tijdelijke chauffeur met Emir Spanja, die verder onze chauffeur, steun en toeverlaat op deze reis zou zijn.

Onze eerste stop maakten we in Moseltal, waar we konden genieten van een prachtig uitzicht op de Moezel en de omliggende wijngaarden. Daarna vervolgden we onze weg naar Bruchsal, waar we in restaurant Belvedere een flinke lunch voorgeschoteld kregen.

Na Bruchsal hadden we nog een flinke rit voor de boeg, maar een groot deel van de route over Stuttgart, Ulm was landschappelijk mooi, zodat de reis niet verveelde. Van Ulm reden we verder over de A.7 langs Memmingen en Kempten. Bij Füssen passeerden we de Oostenrijkse grens en reden we richting Lermoos, waar de prachtige rit over de Fernpass begon. Onderweg stopten we nog een keer bij een Raststätte met uitzicht op de Zugspitze om daarna door te rijden naar de eindbestemming van vandaag: **Hotel Schrofenstein in Landeck**, waar we om kwart voor 8 aankwamen. Een prima hotel.

Om half 9 konden we dineren en daarna verdween iedereen al vlug naar zijn/haar kamer, want het was toch een lange en daardoor vermoeiende reisdag geweest.

Zaterdag 24 september 2011

Na een vroeg en voortreffelijk ontbijt, konden we om 8 uur vertrekken. Onze weg voerde over de Brennerpas door de Alto Adige (Südtirol). In de buurt van Bolzano wordt deze streek de fruittuin van Italië genoemd en dat was ook wel te zien aan het immens grote aantal fruitbomen van allerlei soort.

Langs Trento en Verona reden we over de A.22 naar **Modena**. Daar hadden we eerst in restaurant La Nuova Locanda een wat chaotische lunch in buffetvorm met allerlei soorten regionale worst- en kaassoorten, met als drank daarbij een lokale Lambrusco wijn. Vervolgens gingen we naar de Acetaia Malpighi, voor een rondleiding in dit bedrijf, dat zich al vijf generaties lang specialiseert in het produceren van balsamico. Een vrouwelijke telg van het Malpighi-geslacht nam ons mee naar de zolder van de Acetaia, om ons daar tussen de kleine zwarte vaten in 5 verschillende formaten, op interessante wijze uit te leggen hoe het produceren van de typische Modena balsamico in zijn werk gaat. Daarna kregen we de gelegenheid om 4 of

5 verschillende soorten balsamico te proeven en aangemoedigd door het enthousiaste verhaal van de dame, maakte menigeen gebruik om een of andere balsamico als geschenk of voor eigen gebruik te kopen.

Ruim drie kwartier later dan gepland vertrokken wij uit Modena om de weg te vervolgen naar de eindbestemming in Umbrië: **Perugia**. Onderweg hielden we nog een korte stop en ongeveer 19.30 uur arriveerden we bij hotel Perugia. Overigens was het voor Emir geen gemakkelijk karwei om met de bus voor de deur van het hotel te komen.

De sleutelverdeling ging niet direct zoals wij ons dat hadden voorgesteld, omdat Italianen nu eenmaal bureaucraten zijn. Enkele dames waren teleurgesteld door de ligging van hun kamer, maar die problemen zouden de volgende dag worden opgelost. Een van onze medereizigers was in de bus onwel geworden, maar gelukkig kon de te hulp geroepen dokter haar geruststellen en zeggen dat er niets bijzonders aan de hand was en dat ze er met een paar dagen dieet houden weer bovenop zou zijn.

Het werd dus een erg laat avondeten voor ons, maar het smaakte er ons niet minder om.

Enkelen vertoefden na het diner nog even aan de bar, maar de meesten gaven er toch de voorkeur aan om vroeg naar bed te gaan.

Zondag 25 september 2011

Het eerste ontbijt in Hotel Perugia verliep wat wanordelijk, omdat er meerdere gezelschappen tegelijk aanwezig waren en het daardoor abnormaal druk was in de ontbijtzaal. Dit ondanks het feit dat wij met de hotelleiding toch een tijd hadden afgesproken.

Om 9 uur precies zat iedereen in de bus en konden we naar **Deruta** vertrekken. Dit stadje is al eeuwenlang bekend om zijn keramiek. We bezochten het, in een voormalig klooster, ingerichte Museo Regionale della Ceramica Deruta. Op de benedenverdieping zagen we vooral scherven van oude keramische vondsten, maar boven waren allerlei voorwerpen van kleurrijk keramiek te bewonderen, zelfs een z.g. "*fuseruole*", een keramisch, als een telraam uitziend spoelraampje, dat in de textiel gebruikt werd. Zeer goed vertegenwoordigd waren o.a. de votiefkeramiek en apothekerspotten in allerlei vormen en maten. Op deze prachtige zonnige morgen zagen we in Deruta zelf, op weg naar en van het museum, de ene keramiekwinkel na de andere en soms waren daar aardige staaltjes van moderne keramiek te zien. Ook was er een afdeling met modern keramiek.

Van Deruta reden we naar het dichtbij gelegen **Torgiano**, een centrum van wijn en olijfolie. In de Osteria del Museo in de Via Vittorio Emanuele kregen we van Patricia uitleg over de wijnproductie en de manier waarop wijn gedronken moet worden. Samen met haar schoonzus zorgde zij er voor, dat we drie wijnen van hun eigen productie konden proeven en wel de witte *Torre del Giano*, de rosé *Castel Grifone*, beide van 2010 en de rode *Rubesco* uit 2007. De proeverij werd afgewisseld met ongezouten stukjes brood met olijfolie van eigen fabrikaat, met gedroogde worst en met Parmezaanse kaas. Patricia deed haar verhaal vol verve en dat kwam haar omzet ten goede, want menigeen kocht een paar flessen.

Voor de lunch gingen we naar het tegenover gelegen restaurant I Tempi Antichi, waar we een uitstekende lunch met twee soorten pasta geserveerd kregen en Toscaanse ronde koekjes en Vin Santo als dessert. Het was een erg gezellige lunch.

Als derde bestemming hadden we naar de bovenkerk van S. Francesco in Assisi willen gaan, maar het verkeer rond Assisi en Perugia was lamgelegd door "*La Marcia della Pace*", een vredesmars dus, waarvan we vanmorgen op weg naar Deruta een deel gezien hadden. We kwamen daarom dus weer terug op ons oorspronkelijk plan om naar **Bettona** te gaan. We arriveerden daar om drie uur en in dit vredige plaatsje waren slechts enkele bars en het museum open. Verder was alles gesloten, misschien omdat het zondag was, maar wellicht vanwege de siësta, die in Umbrië nog op veel plaatsen duurt tot vier uur, half vijf.

Na de bus even buiten het centrum te hebben geparkeerd, liepen we via de Porta Vittorio Emanuele, die vroeger de Sint Catharina poort werd genoemd, het oude centrum binnen. Onderweg hadden we een prachtig uitzicht op het omringende landschap.

In het *centro storico* op de Piazza Cavour zagen we de Santa Maria Maggiore met zijn robuuste klokkentoren van baksteen en het Palazzo del Podestà uit de 14e eeuw. Na wat te hebben rondgekeken, streken de meesten op een terras neer, waar het goed toeven was.

Het weer was in de loop van de middag wat drukkend geworden en nadat we om half vijf in de bus zaten, brak dan ook even een onweer los. De weg van Bettona naar Perugia was maar kort, zodat we nu eens een keer vroeg in ons hotel aankwamen en wat tijd hadden vóór het diner.

Maandag 26 september 2011

Om 9 uur vertrokken we bij mooi weer naar **Spoletto**, in 24 v.Chr. als kolonie gesticht als *Spoletium*, waar we een uur later, bij het IP Tankstation Spoleto Sud, werden opgewacht door onze 2 gidsen: de Belgisch-Italiaanse Patrizia en de Italiaanse Constanza, die goed Engels sprak. Spoleto is wereldwijd bekend door het *Festival dei Due Mondi*. We vertrokken met de bus naar het hoger gelegen gedeelte van Spoleto, waar we de stadswandeling begonnen aan de voet van de Monteluco, vroeger een kluizenaarsoord. De gidsen vertelden ons, dat Umbrië het groene hart van Italië is en inderdaad het glooiende landschap is een lappendeken van vele groene tinten, inclusief het zilvergroen van de olijfbomen. Tijdens de eerste uitleg stonden we tussen de steeneiken, die niet verkleuren en hun blad niet verliezen.

Door Umbrië stroomt de rivier de Tiber (de Tevere) op weg naar Rome. Eeuwen geleden was de rivier de grens tussen het gebied van de Etrusken en de Umbriërs. Nadat de steden eerst tot kleine vorstendommen waren uitgebroeid, kwam Umbrië in de 16e eeuw onder de heerschappij van de kerkelijke staat. Bekend is bv. de zware belasting die de paus op zout hief, wat tot gevolg had dat mensen weinig zout gingen gebruiken en brood zonder zout gingen bakken, wat men nu nog steeds doet. Door het strenge regime van de paus, werd de bevolking antiklerikaal en probeerde een democratische houding aan te nemen, welke al gauw als communistisch werd uitgelegd. Vandaar dat men Umbrië ook het “rode gebied” noemt.

De eigenlijke wandeling begonnen we bij het aquaduct, de Ponte delle Torri, dat in de 14e eeuw gebouwd werd op de resten van een Romeins aquaduct en 80 m hoog en 230 m lang is. We liepen over dit aquaduct, wat ons naar beneden fraaie uitzichten verschafte. Boven ons keken we op La Rocca Albornoziana, de verdedigingsburcht van Spoleto, die uit twee hoven bestaat en omgeven is door een rechthoekige muur met zes torens. Verder ging het tussen de olijfgaarden door naar het oude gedeelte van de stad.

De olijf dient natuurlijk voor de productie van olijfolie, maar heeft daarnaast nog een tweede functie. Ze is n.l. het symbool van de vrede, zoals al in de bijbel wordt beschreven.

We kwamen uiteindelijk bij de trappen, die naar beneden naar de kathedraal leiden. Deze *duomo* behoort tot de juwelen van de Italiaanse bouwkunst. Ze heeft een prachtige façade, die met uitzondering van de renaissance *porticus*, (zuilengang of galerij), die er in de 15e eeuw tegenaan werd gebouwd, uit de 12e eeuw stamt. Onder de porticus, die aan beide zijden buitenpreekstoelen heeft, liggen drie portalen, waarvan de middelste fraai is versierd met loofmotieven. Nog hoger zijn vijf roosvensters te zien, waarvan het middelste en grootste wordt ondersteund door een dwerggalerij omgeven door de symbolen van de vier evangelisten. In het bovenste deel zijn nog eens drie roosvensters en drie blinde bogen, waarvan de middelste is versierd met een in het zonlicht flonkerend mozaïek uit de 13e eeuw. Op dit mozaïek in Byzantijnse stijl is een tronende Christus afgebeeld (Christus Pancrator), geflankeerd door Maria en Johannes.

De klokkentoren, de *campanile*, met zijn puntige spits, is ook uit de 12e eeuw.

Het interieur is in de 17e eeuw in barokstijl gewijzigd, maar in het schip is de prachtige originele vloer gelukkig behouden gebleven.

Boven het middenportaal prijkt een buste van Paus Urbanus VIII, gemaakt door Bernini. Rechts achterin ligt de Cappella Eroli, met in de apsis een fresco van Pinturicchio (Madonna met kind en heiligen). Deze kapel staat in verbinding met een andere, die in elegante renaissancestijl is ingericht en is versierd met 16e-eeuwse fresco's van een Siciliaanse meester. In de rechtertranseptarm zagen we het graf van de schilder Filippo Lippi, in 1469 in Spoleto

overleden. Dit grafmonument werd door zijn zoon ontworpen. Het hoogtepunt in de Dom zijn de op voorbeeldige wijze gerestaureerde fresco's, waarmee Filippo Lippo en zijn leerlingen de wand van de apsis beschilderd hebben (1467-1469). We zien daar een Annunciatie, de dood van Maria, de geboorte van Jezus en daarboven de kroning van Maria. In de linkerzijbeuk hangt in de Cappella delle Reliquie, een op hout geschilderde Kruisiging in de 12e eeuw geschilderd door Alberto Sotio. In de kapel rechts van het koor, in de Cappella della SS. Icone hangt een veelvereerde Madonna.

Iets hoger dan de Duomo ligt de kerk van Sant'Eufemia, een interessante, zeer sobere Romaanse kerk met een tweelingvenster en als enige kerk in Umbrië met een z.g. "Matronei"; een vrouwengalerij. De kerk is nu ingericht als museum en ons ontbrak helaas de tijd om daar naar binnen te gaan.

Van de Dom liepen we naar de Piazza del Mercato bij de Arco di Druso, in vroegere tijden het hart van Spoleto. Dit plein wordt afgesloten met de Fontana di Piazza. Het bovenste gedeelte van de façade achter de fontein is gedecoreerd met wapens en een inscriptie ter ere van paus Urbanus VIII. Hier zijn ook de resten van het forum van de stad.

We beëindigden onze stadswandeling op de Piazza della Libertà, dat uitzicht geeft op het Romeinse theater uit de 1e eeuw.

Na de vrije lunch bezochten we het, na de aardbeving van 1997, prachtig gerestaureerde stadje **Vallo di Nera**. De naast het kerkje van S. Maria wonende mevrouw was zo vriendelijk het rijkelijk met oude fresco's versierde kerkje voor ons open te maken. Door het plaatsje met steile straatjes lopend, waande je jezelf in de middeleeuwen.

Omdat we nog wat tijd over hadden besloten we van Vallo di Nera naar **Assisi** te rijden voor het bezichtigen van de bovenkerk van de San Francesco, die komende vrijdag vanwege een demonstratie van burgemeesters van kleine gemeenten, gesloten zal zijn.

We werden erg ver van de kerk, aan de westkant van Assisi op de parkeerplaats Porta Nuova afgezet. Met roltrappen kwamen we bij de Porta Nuova en kon de lange weg naar de basiliek van Sint Franciscus beginnen. Het was nog warm aan het einde van de middag en menigeen raakte dan ook vermoeid van de drie kwartier durende wandeling. In de Chiesa Superiore konden we de befaamde wandfresco's bewonderen. Deze 28 tableaux beelden het leven van Sint Franciscus uit. De fresco's worden toegeschreven aan Giotto, maar zijn volgens de geleerden, het werk van één of meer andere meesters. Toen we weer buiten stonden zagen we een processie van geestelijken en leken, die met vaandels en banieren, al biddend naar de basiliek trokken.

Om te voorkomen dat de terugweg naar de bus voor een aantal deelnemers een martelgang zou worden, werden voor hen enkele taxibusjes gecharterd. De rest ging dapper te voet terug, zodat we toch nog op de afgesproken tijd van half 7 naar ons hotel konden rijden. Een enerverend slot van een dag, die zich aanvankelijk als bijzonder ontspannen had gemanifesteerd.

Dinsdag 27 september 2011

Vandaag hoefden we niet zo vroeg op, omdat **Perugia** zelf op het programma stond. De Duitse Jana, een van de Nederlandstalige stadsgidsen, stapte al bij het hotel bij ons in de bus en in de stad ontmoetten we de tweede, Patrizia, die we al van Spoleto kenden. Beiden wisten ze hun verhaal op een boeiende manier voor het voetlicht te brengen.

De geschiedenis van Perugia, de hoofdstad van Umbrië, heeft twee periodes gekend, die van bijzonder belang voor de stad zijn geweest. In de voorchristelijke tijd was Perugia een nederzetting van de Umbriërs (i Umbrii), een boerenstam die in de 7e eeuw v. C. door de Etrusken werden opgeslokt en onder de Etrusken groeide het uit tot een van de voornaamste steden van de Twaalfstedenbond. Enorme muren verrezen rond de stad en maakten van Perugia een bolwerk, dat iedere aanval van de vijandige Umbriërs en Romeinen wist af te slaan. In de 1e eeuw v. C. moest Perugia echter buigen voor de troepen van Octavianus, de latere keizer Augustus. Hij belegerde de stad toen zijn politieke tegenstander Lucius Antonius zich daar had verschanst. De stad werd grotendeels platgebrand, maar nadat Octavianus keizer was geworden, liet hij haar herbouwen en gaf hij haar de naam Augusta Perusia.

De tweede bloeiperiode viel in de middeleeuwen en liep door tot in de 13e/14e eeuw, toen de stad het toppunt van haar macht en rijkdom bereikte en een gebied bezat, bijna zo groot als het huidige Umbrië. De stad ontwikkelde zich in de 11e eeuw onder het toezien van de paus tot een onafhankelijke commune en kreeg tegen het einde van de 12e eeuw het recht haar eigen bestuurders te kiezen. Gilden werden opgericht; 3 km nieuwe muren en kerken werden gebouwd en in de 13e eeuw werd de universiteit gesticht. De Welfische partij voerde steeds de boventoon, maar er waren nogal eens bloedige veten tussen de adel en de burgerij, welke laatste naar meer macht streefde. In de 14e eeuw wist de "popolo" in de persoon van Biordo Michelotti de macht te grijpen. Hij vond een gewelddadige dood, waarna Perugia was overgeleverd aan een reeks vreemde heersers. Begin 15e eeuw regeerde Braccio Fortebraccio en nadat die op het slagveld was gevallen, ontvlamde er een hevige strijd tussen de families Baglioni en Degli Oddi. De Baglioni's wonnen de strijd en regeerden de stad tot 1540. Toen moesten zij capituleren voor de pauselijke troepen en werd Umbrië ingelijfd bij de pauselijke staat.

Met een kleine onderbreking tijdens de Franse tijd, bleef Perugia onder de heerschappij van de paus, tot aan de Italiaanse eenwording in 1861.

Thans heeft Perugia circa 158.000 inwoners, waarvan er circa 32.000 student zijn.

Vanaf de parkeerplaats op de Piazza Partigiani, gingen we met de roltrappen naar boven, kwamen in de grotachtige ruimtes van de Rocca Paolina van de Baglioni's, die nu als doorgang naar de bovenstad worden gebruikt. Hier kregen we uitleg over de manier van leven voor en tijdens het Baglioni bewind. Aan de buitenkant van dit complex staat de Arco Etrusco, ook wel Arco d'Augusto genoemd, symbool voor de strijdlust en onverzettelikheden van Perugia en de hoofdpoot van de Etruskische ommuring. Deze toegangspoot wordt geflankeerd door massieve torens.

Hierna liepen we naar de Piazza d'Italia, waarop oude bestuurlijke gebouwen te zien zijn. Vanaf dit plein liepen we door de Corso Vannucci, dé winkelstraat van Perugia, waar we in een zijstraatje in een mooi oud koffiehuis, gezamenlijk koffie dronken. Daarna liepen we naar de Piazza IV Novembre, waar we attent gemaakt werden op het Palazzo dei Priori, een streng gotisch paleis, dat in 1443 voltooid werd en waarin nu o.a. het museum is gevestigd, dat we 's middags zullen bezoeken. Op de hoek de befaamde Fontana Maggiore uit de 13e eeuw, een meesterwerk van Italiaans gotische beeldhouwkunst. De fontein werd gebouwd in 1277-1278 naar een ontwerp van Fra Bevignate, als sluitstuk van een aquaduct. Het beeldhouwwerk op de fontein is uitgevoerd door vader en zoon, Nicola en Giovanni Pisano. Op het bovenste bekken worden bijbelse en wereldlijke figuren afgebeeld. Op het onderste bekken zijn de symbolen van de twaalf maanden te zien. De drie nimfen zijn van Giovanni Pisano.

Tot slot gingen we naar de Dom, die met zijkant naar de Piazza IV Novembre is gekeerd. De geweldige trappen van de opgang naar de kathedraal zijn een geliefd ontmoetingspunt voor jongeren en een ideaal rustpunt voor toeristen.

De ruwe façade aan de Piazza Dantis is onvoltooid en ook de flank is slechts gedeeltelijk met marmer bekleed. Links van het portaal staat een groot bronzen beeld van paus Julius III, een 16e-eeuws werk van Vicenzo Dante. Rechts ervan een buitenpreekstoel. De bouw van de laatgotische, aan S. Lorenzo toegewijde kerk, duurde van 1345 tot 1490.

Achter in de kerk, die drie beuken van gelijke hoogte heeft, zijn twee kapellen, beide omgeven door smeedijzeren traliehekken. In de rechterzijbeuk de Cappella di S. Bernardino, met op het altaar een Kruisafneming van Federico Barocci en in de linkerzijbeuk de Cappella del S. Anello, waar in een reliekhouder de trouwring wordt bewaard, die van Maria zou zijn geweest. Deze wordt slechts eenmaal per jaar, n.l. op 30 juli tevoorschijn gehaald en getoond. Tegen de derde pilaar rechts is een fel vereerde afbeelding van de Madonna delle Grazie aangebracht, ook wel Madonna voor de zwangerschap genoemd. Na dit bezoek aan de kathedraal werd de stadswandeling beëindigd en was iedereen vrij om te gaan lunchen.

Na de lunch verzamelden we bij de Galleria Nazionale dell'Umbria, het belangrijkste museum op het gebied van schilderkunst in Umbrië. De collectie geeft een overzicht van de Umbrische

schilderkunst van de 13e t/m de 18e eeuw en heeft daarnaast ook nog werk van Toscaanse (vooral Siënese) schilders. Topstukken van dit museum zijn: een Madonna met Kind en Engelen van Duccio en een veelluik met de Madonna met Kind en Heiligen van Piero della Francesca. Verder werk van Fra Angelico, Benozzi Gozzoli, Perugino, Pinturicchio en vele anderen.

We besloten om kwart voor vier terug te rijden naar het hotel, zodat we om zes uur konden dineren om daarna naar de Opera Madama Butterfly te gaan in het Teatro Morlacchi op de Piazza Francesco.

Frans Jacobs, Rina en ik hadden de 's morgens opgehaalde kaartjes voor het concert verdeeld en op naam gezet, zodat alles vlot kon verlopen.

Om half acht reden we naar het Teatro Morlacchi, een mooie oud theater, met aan weerszijden en achterin logeboxen op vijf verschillende hoogteniveaus. Het is gebouwd naar een ontwerp van Alessio Lorenzini en werd geopend op 15 september 1781.

De opera in drie bedrijven, met twee pauzes, wist ons allen qua zang en libretto te boeien en het was al over half twaalf toen we de zaal verlieten. I.v.m. het rijtijdenbesluit mocht Emir ons niet meer met de bus ophalen, daarom waren 7 of 8 taxi's gecharterd, die de klus in een kwartier klaarden. Een mooie avond uit, waarover in de bar nog even werd nagepraat.

Woensdag 28 september 2011

Om de vele indrukken van de eerste vijf dagen wat te laten bezinken, hadden we voor vandaag een wat rustiger en ontspannen programma uitgekozen op en rond het Meer van Trasimeno.

Om half negen vertrokken we naar het Lago Trasimeno, waar we een klein uur later aankwamen in Passignano sul Trasimeno. Voor het vertrek van de veerboot naar een van de drie eilanden in het meer, het enige bewoonde eiland Isola Maggiore, hadden we nog tijd om koffie te drinken. Het was opnieuw prachtig weer en de boottocht naar het eiland was dan ook een aangename beleving. Op het eiland is een vissersdorp met 15e-eeuwse huizen, de Romaanse Chiesa del Salvatore (13e eeuw) en de 14e-eeuwse S. Michele Archangelo. Het dorp kende zijn bloeitijd in de 13e eeuw, maar heeft nu maar ongeveer 30 inwoners.

Na drie kwartier hier te hebben rondgekeken voeren we terug naar Passignano, na Castiglione del lago de belangrijkste plaats aan het meer. We hadden nog een uurtje de tijd om deze plaats wat nader te bekijken. Ze ligt op een rots aan de noordkant van het meer en bestaat uit een oude kern rond een middeleeuwse burcht en een moderner gedeelte, dat zich uitstrekt langs de oever.

Voor de lunch reden we naar Castiglione del Lago, waar we, na een tiental minuten lopen, hartelijk ontvangen werden in restaurant La Cantina aan de Via Vittorio Emanuele, de hoofdstraat van Castiglione. Dankzij de prima lunch en de vriendelijke bediening heerste er een prettige sfeer in La Cantina. Na de lunch hadden we nog de gelegenheid om wat van het stadje te zien, of te gaan winkelen. We reden daarna langs de zuidkant van het meer terug naar ons hotel, en kwamen daar tijdig aan, zodat we nog wat vrije tijd voor het diner hadden. Opnieuw een prachtige dag.

Donderdag 29 september 2011

De excursie van vandaag was qua afstand der verste van deze reis n.l. naar **Orvieto en Todi**. We vertrokken om acht uur van ons hotel en op weg naar Orvieto kwamen door een prachtig natuurgebied met onder andere het stuwmeer, Lago di Corbara. We arriveerden tegen half tien op de Orvieto Bus Parking Area op de Piazza Cahen. Daar troffen we de ons inmiddels bekende Patrizia, die ons vertelde dat Jana was uitgevallen door ernstige ziekte van haar moeder. Met een microfoon en geluidsinstallatie lukte het Patrizia echter heel goed om de aandacht van de groep vast te houden.

Zij begon haar verhaal over Orvieto op de Rupe, waarop de stad gebouwd is. De Rupe is een Tafelberg van relatief zachte, vulkanische tufsteen, 100.000 jaar geleden gevormd door vulkanische uitbarstingen. De Rura Palia, een zijrivier van de Tiber, stroomt daaronder en vormt daardoor een directe verbinding met Rome. Onder de bebouwing lijkt de rots wel hol. Eeuw na eeuw immers, hebben de bewoners putten, kelders en gangen gegraven, meestal zonder veel

samenhang. In 1986 is men dan ook begonnen met de herstelwerkzaamheden: 350 ton staal en 90.000 m³ beton waren nodig om het fundament van de stad weer in orde te brengen.

Na de uitleg op de Rupe, gingen we richting dom door de lange Corso Cavour, de straat die west en oost Orvieto met elkaar verbindt. We kwamen bij de Pozzo di San Patrizio, een zeer bijzondere put, die slechts enkele meters boven de grond uitsteekt. Hij heeft een doorsnede van 13 m en is 63 m diep. De uit Rome gevluchte paus Clemens VII liet deze put in 1527 aanleggen om ook tijdens een belegering water te kunnen halen vanaf het niveau van de vlakte. De put heeft twee tegen elkaar indraaiende wenteltrappen met 248 treden, zodat stijgers en dalers elkaar niet hinderen.

Op het Domplein aangekomen ging de ene groep naar het Museo Archeologico, terwijl de andere helft koffie ging drinken. Een half uur later wisselden de groepen. In het Museo Archeologico zijn behalve archeologische vondsten, twee reconstructies van Etruskische grafkamers, die op ware grootte zijn nagebouwd, en waarvan de wanden zijn gedecoreerd met originele muurschilderingen, die een feestmaal in de onderwereld uitbeelden.

Na dit museumbezoek en deze koffiepauze was het tijd voor een bezoek aan de prachtige Dom van Orvieto.

Toen we voor de prachtige voorgevel van deze geweldig mooie kathedraal stonden, waren de uitingen van bewondering niet van de lucht. Patrizia begon met haar uitleg over deze schitterende façade met te vermelden, dat deze kathedraal eerder is gebouwd dan de Dom van Siena en dat Siena dus met Orvieto moet worden vergeleken en niet andersom. Met de bouw werd begonnen in 1290 o.l.v. van de uit Siena afkomstige bouwmeester Lorenzo Maitani en de aanleiding was het mirakel dat in 1263 in Bolsena gebeurde. Hier zou een hostie op miraculeuze manier zijn gaan bloeden, nadat een priester aan de transsubstantiatie was gaan twijfelen.

In totaal werkten 32 architecten, 152 beeldhouwers, 68 schilders en 90 mozaïekleggers aan de façade van deze gotische kathedraal. Vier pilasters, die door spitsen worden bekroond, verdelen de gevel in drie verticale delen, terwijl een dwerggalerij een horizontale geleding aanbrengt. Boven de portalen zijn drie spitsen te zien, die, evenals de velden aan weerszijden ervan, zijn versierd met felgekleurde mozaïeken. Ook in de geveltoppen die het bovenste deel van de façade kronen, zijn mozaïeken aangebracht. De 15e-eeuwse decoraties zijn overigens in 17e/18e eeuw door plaatselijke meesters vernieuwd. Het grote roosvenster in het middengedeelte is gevat in een vierkant, met in het midden het hoofd van Christus en in de hoeken afbeeldingen in mozaïek van de kerkvaders. Daaromheen een lijst met 52 bustes van heiligen, die evenals het roosvenster het 14e-eeuwse werk zijn van Andra Orcagna. Links en rechts ervan zijn nissen te zien met in totaal 12 profetenbeelden, terwijl erboven de 12 apostelen staan. De door Maitani vervaardigde reliëfs op de vier pijlers aan weerszijden van de portalen hebben hem tot één van de belangrijkste beeldhouwers van de 14e eeuw gemaakt. Links zien we het scheppingsverhaal, op de tweede pijler verhalen uit het Oude Testament en op de derde verhalen uit het Nieuwe Testament en helemaal rechts het Laatste Oordeel. De voorstellingen zijn zeer levendig en met veel aandacht voor perspectief gemaakt. Ook de bronzen evangelistensymbolen boven de reliëfs zijn het werk van Maitani, evenals de rijk bewerkte deurstijlen. De bronzen deuren, die gemaakt zijn door de Siciliaan Emilio Greco, hebben in 1970 de houten portalen vervangen. De beeldengroep, met de onder een baldakijn gezeten Madonna boven het middenportaal, is een werk van Andrea Pisano. Tot zover een beschrijving van de façade.

In de kathedraal zagen we een wijwaterbekken van Federighi en een doopvont van rood marmer van Luca di Giovanni (1406), met een wit marmeren tempeltje erop, dat later gemaakt is door Sano di Matteo. Verder een fresco, Madonna met Kind, van de hand van Gentile di Fabriano en een mooie Pietà van Ippolito Scalza (1579), die dit werk uit één stuk marmer gehouwen heeft. In de Sacramentskapel of de Cappella del Corporale, wordt in een wit marmeren tabernakel, gemaakt door Orcagna, de Corporale van het Wonder van Balsena bewaard. In de Cappella Nuova (kapel van de H. Britius) fresco's van Fra Angelico en Benozzo Gozzoli.

Diep onder de indruk van zoveel schoonheid liepen we gezamenlijk naar Ristorante Al San Francesco in de Via B. Cerretti voor weer een heerlijke lunch. Daarna vertrokken we richting **Todi**, opnieuw een tour door het prachtige landschap.

In Todi aangekomen, parkeerden we bij de openbare lift, die ons in groepen naar boven bracht naar het oude centrum. Daar waren we vrij om het stadje te bekijken. De meesten van ons liepen naar de Piazza del Popolo, die vaak genoemd wordt als de meest volmaakte middeleeuwse piazza van Italië, en eens het Romeinse forum was. Aan dit plein de 12e-eeuwse, sobere Duomo, en drie grote middeleeuwse paleizen waaronder het Palazzo Comunale, dat nu het kleine Museo Comunale herbergt. De stad heeft drie ommuringen: de Etruskische, Romeinse en middeleeuwse. Menigeen beklom ook nog de vele trappen van de iets verderop gelegen San Fortunato, dat één onbetwist meesterwerk herbergt n.l. in de vierde kapel van de zuidbeuk, een fresco uit 1432 geschilderd door de Toscaan Masolino da Panicale.

De laatste groep die weer met de lift naar de parkeerplaats wilde, kreeg het zwaar te verduren. Beneden aangekomen bleken de liftdeuren niet open te gaan, waardoor ze meerdere malen op en neer moesten, alvorens ze uit hun benarde positie konden worden bevrijd.

Vrijdag 30 september 2011

De laatste dag in Umbrië stond in het teken van Assisi en Sint Franciscus, terwijl ook ruim tijd werd ingeruimd voor Sinte Clara, omdat beide heiligen het stadsbeeld bepalen. Daarom eerst de geschiedenis van Franciscus, volgens de Toscane – Umbrië gids van de ANWB en de Dominicus reisgids Toscane, Umbrië, de Marche:

Hij werd als Giovanni di Bernardone geboren in 1182. Zijn vader, de rijke koopman Pietro di Bernardone, was op dat moment op zakenreis in Frankrijk. Sommigen menen dat de jongen daarom “Francesco”, de Fransman werd genoemd. Anderen hebben een meer romantische verklaring: volgens hen werd Giovanni Francesco genoemd omdat hij Frans sprak en graag Provençaalse liederen zong. Op twintigjarige leeftijd trok de jongeman de wapenrok aan om te strijden tegen het pausgezinde Perugia. Maar de bloedige strijd, de nederlaag en de erop volgende gevangenschap brachten Franciscus tot inkeer. Het beslissende moment in zijn leven kwam toen hij, 23 jaar oud, in het kerkje S. Damiano door een crucifix werd aangesproken en werd opgeroepen de in de kerk heersende misstanden te bestrijden. Voortaan zou hij soldaat zijn van Christus. Zijn rijke afkomst en het geld van zijn vader gaf hij op om als “poverello” in volstrekte armoede een nieuwe leven te beginnen, niet in een “palazzo” in de stad, maar in een kluisenaarshut, ver verwijderd van alle aardse genoegens. Hij kreeg al snel volgelingen en in 1209 werden de door hem opgestelde leefregels pauselijk bekrachtigd en werd de orde der Minderbroeders opgericht. Ondanks het belang dat Franciscus hechtte aan het bij tijd en wijle leven in afzondering, was hij van mening dat kloosterlingen hun apostolaat onder de mensen moesten uitoefenen. Wat de franciscanen, die als bedelorde afhankelijk waren van liefdadigheid, dus vooral deden, was rondtrekken van stad tot stad om de mensen tot verbroedering te brengen. Franciscus’ omzwervingen zouden hem helemaal tot in Egypte voeren. In 1224 ontving hij, als goddelijke beloning voor zijn inspanning, op de berg La Verna op miraculeuze wijze de stigmata, dat wil zeggen dezelfde wonden als de gekruisigde Christus. Twee jaar later, op 4 oktober 1226, stierf hij; in 1228 werd hij heilig verklaard. Franciscus is de patroonheilige van Italië, maar ook de patroon van de dieren.

Een volgeling van Franciscus, Clara (Chiari in het Italiaans), stichtte voor vrouwelijke religieuzen de orde der clarissen. Zij was in Assisi geboren als telg van de familie Offreduccio en over haar jeugd is weinig bekend. Zij deed op achttienjarige leeftijd afstand van al haar bezittingen en voegde zich in Portiuncula bij Franciscus van Assisi, onder de indruk als zij was van diens preken.

Op de parkeerplaats Porta Nuova troffen we voor de laatste keer Patrizia, die voor ons allemaal “oortjes” had verzorgd, zodat we haar tijdens de stadswandeling goed konden volgen. Via de roltrappen kwamen we weer bij de Porta Nuova en vandaar liepen we naar de Basilica di Sante Chiare. Deze kerk werd in de periode van 1257 – 1265 in gotische stijl gebouwd. Omdat de

bouw al gauw scheuren vertoonde, moesten er enorme steunberen tegenaan gebouwd worden. De voorgevel is van roze en witte steen en is versierd met een roosvenster. Binnen bevinden zich, zowel boven het hoofdaltaar als in de kapel van het Heilige Sacrament, fresco's uit de school van Giotto. Interessant zijn de San Giorgio-kapel, met de relikwieën van de H. Clara, en de crypte met het verschrompelde lichaam van de heilige dat in 1850 uit de sarcofaag is gehaald en nu te zien is. In de aan het schip grenzende Cappella del Crocifisso, is het crucifix te zien, dat in het kerkje S. Damiano tot Franciscus zou hebben gesproken en hem zou hebben gemaand de in verval geraakte kerk nieuw leven in te blazen.

Toen we verder gingen kon Patrizia ons aanschouwelijk uitleggen, wat vroeger met "grotesk" werd bedoeld. In de buurt van de Corso Mazzini, staat een standbeeld van de ouders van St. Franciscus, dichtbij de Chiesa Nuova, die gebouwd is boven op de resten die men hield voor het ouderlijk huis van Franciscus. Daar zagen we een soort kelder of kerker waarin de soms recalcitrante Franciscus door zijn vader werd vastgeketend. Op de Piazza del Comune staat het Piazza dei Priori, het Palazzo del Capitano del Popolo en de Tempio di Minerva, waarvan de Korinthische zuilen de voorhal ondersteunen. Deze Romeinse tempel stamt uit 1e eeuw v.C. Thans is daarin een christelijke kerk met een barok interieur.

Na een gezamenlijke koffiepauze op de Piazza del Comune, vervolgden we onze weg naar de Basiliek van Sint Franciscus, waar we nog een glimp konden opvangen van de protesterende burgemeesters. Omdat we de bovenkerk al gezien hadden, concentreerden we ons op de benedenkerk, die, mede door de interessante uitleg van Patrizia, alleszins de moeite waard was. De wanden van de ingetogen, crypteachtige benedenkerk zijn bijna geheel bedekt met fresco's van Giotto, de anonieme Meester van San Francesco en de belangrijke Siënese schilders Simone Martini en Pietro Lorenzetti. In de benedenkerk staat ook Franciscus' graftombe, die via een stenen trap in het schip te bereiken is. Het graf werd in 1818 na twee maanden graven ontdekt. Franciscus was immers in het geheim begraven, om diefstal van zijn lijk (reliëken hadden destijds een immense waarde) te voorkomen. Giften uit heel Europa betaalden de bouw van de basiliek, een vroeg voorbeeld van Italiaanse gotiek. De architectuur van de eenbeukige bovenkerk beïnvloedde nog jaren de vormgeving van franciscaanse en andere kerken.

Na haar uitvoerig bedankt te hebben voor haar deskundige begeleiding langs de Umbrische bezienswaardigheden in de afgelopen dagen, namen we afscheid van PATRIZIA, met de belofte dat we haar naam in het verslag met hoofdletters zouden schrijven. Daarna ging iedereen een lunchadres zoeken. Op de afgesproken tijd was iedereen bij de bus op de parkeerplaats Giovanni Paolo II, dichtbij de basiliek, en reden we naar de 4,5 km ten zuiden gelegen **Sante Maria degli Angeli**. Zijn bekendheid dankt het aan de enorme, gelijknamige kerk, die gebouwd is op de plaats waar Franciscus zijn orde stichtte en waar hij later gestorven is. De kolossale basiliek werd gebouwd in de 16e/17e eeuw. De façade is 20e-eeuws. De kerk is binnen zo groot, dat de Cappella della Porziuncola, een plattelandskapelletje waar Franciscus en zijn metgezellen samenkwamen en dat nu onder de koepel staat, er talloze malen in zou passen. De kapel is aan de buitenkant beschilderd met 14e-/15e-eeuwse fresco's. De Cappella del Transito markeert de plaats van de vroegere ziekenzaal van de fraters, waar Franciscus in 1226 stierf. Het altaar is versierd met een laat 15e-eeuws terracottabeeld van Franciscus van Andrea della Robbia. De wandfresco's zijn van Spagna (Giovanni di Pietro, 16e eeuw). Rechts van de basiliek is de rozentuin, die een bezoekje zeer zeker waard was.

Na dit laatste kerkbezoek in Umbrië reden we terug naar ons hotel, om voor het diner nog de gelegenheid te hebben de koffers te pakken voor de terugreis. Daarna troffen we elkaar in de bar voor het afscheidsdrankje dat door het hotel werd aangeboden.

Zaterdag 1 oktober 2011

Na een vroeg ontbijt konden we om 8 uur vertrekken voor de eerste dag van de thuisreis. We reden over de SS75B van Perugia, langs het Meer van Trasimeno, naar Sinalunga en kwamen daar op de autostrada A1. Deze leidde ons met een tussenstop onderweg, via Firenze en Bologna naar de A.22 richting Verona. In **Verona** werden we achter de S. Fermo, bij de Ponte Navi

afgezet, om te voet langs de Adige onze weg te zoeken naar het lunchadres: La Vecchia Fontanina, Piazzetta Chiavica 5. Een vlotte bediening zorgde daar voor een heerlijke lunch en ongeveer anderhalf uur na aankomst konden we weer naar de bus, om onze weg te vervolgen naar het overnachtingadres: Hotel Jägerhof aan de Haupstrasse in **Zams** (Oostenrijk). Daags tevoren was ik gewaarschuwd dat het hotel een administratieve fout had gemaakt en vier eenpersoonskamers tekort kwam. Vier mensen moesten dus in een ander hotel worden ondergebracht en zouden door de hoteldirectie van Jägerhof daar naartoe worden gebracht. Het getuigt van de goede sfeer in het gezelschap, dat vier vrijwilligers snel gevonden waren. Omdat we meer dan een uur te laat bij Jägerhof aankwamen, moesten we nagenoeg direct aan tafel. Na het diner werden de vier vrijwilligers naar Hotel Mozart in Landeck gebracht en trokken de anderen zich terug op hun kamers, vermoeid van deze lange reisdag.

Zondag 2 oktober 2011

Opnieuw vroeg uit de veren, maar niemand morde hierover en iedereen was op de vertrektijd weer keurig netjes op tijd in de bus. De reis ging weer over de mooie Fernpass, maar af en toe werd ons het zicht door de mist ontnomen. Deze mist had ook tot gevolg dat er hier en daar files ontstonden en, zoals we op de radio hoorden, op verschillende plaatsen ongelukken veroorzaakten. Het gevolg was dat we via Ulm en Stuttgart, met een tussenstop, te laat arriveerden op ons lunchadres in **Pforzheim**: Lehnert's Wirtshaus. Daar kregen we een copieuze lunch voorgeschoteld. Omdat we te laat waren aangekomen, vertrokken we daar ook weer later dan ons programma aangaf. Na een lange rit met twee tussenstops, kwamen we 's avonds om ongeveer acht uur op Burg Ingelheim in **Netetal**, waar boven voor ons een prachtige eetzaal gereserveerd was voor het slotdiner. Tussen het voorgerecht en het hoofdgerecht mocht ik Emir Spanja bedanken voor de geleverde service. Hij was een prima chauffeur, die de groep goed aanvoelde, de nodige humor ten toon spreidde en er zich in stresssituaties met een simpele verzuchting "tsjonge, tsjonge, tsjonge" vanaf maakte. Voor zijn chauffeurskunst had hij zelfs de bewondering geogst van drie Aziaten, die bij het hotel zijn verrichtingen met open mond volgden. De dank van de groep werd onderstreept met een envelop met inhoud.

Daarna was het de beurt aan Anne om de Reis- en activiteitencommissie te bedanken voor de mooie reis en alle energie die de commissie daarin had gestoken, Frans Jacobs voor de manier waarop hij de functie van tweede reis leider had vervuld en Martin van der Steen voor zijn drankenservice onderweg. In een geestige en hartverwarmende toespraak wist Anne deze dank te verwoorden; dank die ook met enkele presentjes werd onderstreept. Omdat dit de laatste reis was, waarvoor ik het programma had geschreven en tevens mijn laatste reis als eindverantwoordelijke, kreeg ik van het hele gezelschap een prima verzorgd "liber amicorum", dat wij nog vaak ter hand zullen nemen. In een dankwoordje had ik de gelegenheid iedereen hiervoor te bedanken, speciaal Bets en Anne die hiertoe het initiatief hadden genomen. En verder ook Frans Jacobs te bedanken voor zijn assistentie. Na een gezellig diner vertrokken richting Helmond, waar we even na elfen bij Vlisco aankwamen. Einde van een prachtige, zonovergoten reis.

Helmond, 8 oktober 2011

Leo van Tilburg.